

УДК 334.76

О. Федоренко

O. Fedorenko

**ЗАСТОСУВАННЯ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ****APPLICATION OF THE CLUSTER DEVELOPMENT MODEL
IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION ECONOMY**

У статті розглянуто необхідність застосування кластерної моделі розвитку в умовах трансформаційної економіки, поняття та види кластерних моделей, що включають ролі різних учасників кластеру і взаємодію між ними. Визначено провідну роль держави у здійсненні кластеризації підприємств перехідного типу.

Ключові слова: кластер, кластерна модель, трансформаційна економіка, промислові підприємства.

В статье рассмотрена необходимость применения кластерной модели развития в условиях трансформационной экономики, понятие и виды кластерных моделей, включающих роли различных участников кластера и взаимодействие между ними. Определена ведущая роль государства в осуществлении кластеризации предприятий переходного типа.

Ключевые слова: кластер, кластерная модель, трансформационная экономика, промышленные предприятия.

In the article the necessity for application of the cluster development model in conditions of transformation economy, the concept and types of cluster models, including the role of different members of the cluster and the interaction between them are considered. The leading role of the state in the implementation of clustering of enterprises of transformation type is determined.

Keywords: cluster, cluster model, transformation economy, industrial enterprises.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Практичні аспекти функціонування вітчизняних підприємств у трансформаційній економіці набувають революційних змін, які потребують осмислення та теоретичного обґрунтування.

Зміни в структурі виробництва вимагають зміни організаційної форми підприємства, оскільки її традиційна форма не відповідає вимогам сучасного ринку, процесам комп'ютеризації та інформатизації, тому на зміну їй приходять нові: мережні, віртуальні підприємства, їх альянси, а також кластери [2].

Промислові підприємства трансформаційної економіки характеризуються специфічними рисами, що пов'язані з неефективними та консервативними підходами в управлінні, недостатньою увагою до розробки стратегій розвитку, низьким рівнем наявної матеріально-технічної бази, застарілою структурою виробничих зав'язків.

В умовах перехідної економіки все більшого значення набувають процеси регіоналізації, одним із перспективних напрямів розвитку яких є створення кластерних моделей розвитку, в рамках яких доцільно здійснювати реструктуризацію та модернізацію підприємств на основі раціональних відносин держави і підприємства, що є вихідним пунктом економічного зростання.

Світовою практикою доведено, що кластерна модель розвитку прискорює розвиток підприємства і підвищення конкурентоспроможності окремих економічних суб'єктів (підприємств, регіонів, країн) шляхом використання переваг суспільного поділу праці і ущільнення їх науково-виробничої взаємодії. Кластери, що є втіленням складної системи взаємозв'язків між економічними суб'єктами, дозволяють підсилити корисний ефект від підприємницької діяльності і виступають дієвим інструментом організації економіки, контролю економічної діяльності, підвищення конкурентоспроможності як окремих суб'єктів господарювання, так і регіонів та країн в цілому [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Питання щодо визначення поняття «кластер» та ефективної діяльності кластерів на ринку розглянуто у роботах Т. Андерсена, Е. Бергмана, П. Кругмана, А. Маркузена, М. Портера, О. Солвела, Е. Фезера і багатьох інших.

Деякі напрями застосування кластерної моделі розвитку в умовах трансформаційної економіки знайшли своє відображення в роботах вітчизняних економістів, таких як: М. Войнаренко, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Горняк, А. Задоя, О. Коломицева, В. Осипов, С. Соколенко, В. Хомяков та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Формування нової парадигми економічних відносин між суб'єктами підприємницької діяльності викликає розвиток нового типу ринкової взаємодії економічних суб'єктів і способу реалізації їх економічних інтересів, тому постає необхідність подальшого осмислення та обґрунтування теоретичних аспектів особливостей функціонування вітчизняних підприємств в умовах трансформаційної економіки на основі застосування кластерної моделі розвитку.

Метою статті є дослідження доцільності та основних аспектів застосування кластерної моделі розвитку в умовах трансформаційної економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Глобалізаційні процеси породжують проблеми розвитку підприємств певного регіону, відбувається конкурентна боротьба традиційних організаційних засад з новими структурними викликами, що постійно виходять зі своєю новою продукцією на світовий ринок. Проблема промислових підприємств полягає в застаріваючій структурі економіки й, відповідно, постійному здешевленні продукції внаслідок зменшення цінності продукту через технічне й моральне його старіння [3].

Як показує світовий досвід, проблеми промислових підприємств можуть бути вирішені завдяки використанню кластерних моделей, які сприяють розвитку економіки та відновленню її здатності випускати конкурентоспроможну продукцію. Кластерні ініціативи, що підтримують форми кооперації між підприємствами, державним сектором та інституціями (університетами, дослідницькими центрами), є рушійними силами економічного зростання в багатьох країнах світу, таких як: США, Фінляндія, Китай, Словенія, В'єтнам, Індія, Туреччина та ін.

Застосування багаторічного досвіду ефективного регіонального співробітництва в Європейському Союзі є корисним для здійснення соціально-економічних перетворень на вітчизняних підприємствах перехідного типу. М. Портер [4] зазначав про те, що чим більше розвинені кластери в окремій країні, тим вище в цій країні рівень життя населення і конкурентоспроможність підприємств. Рис. 1, побудований за даними Cluster Observatory [5], ілюструє поширення кластерів в країнах ЄС на прикладі автомобілебудування та важкого машинобудування.

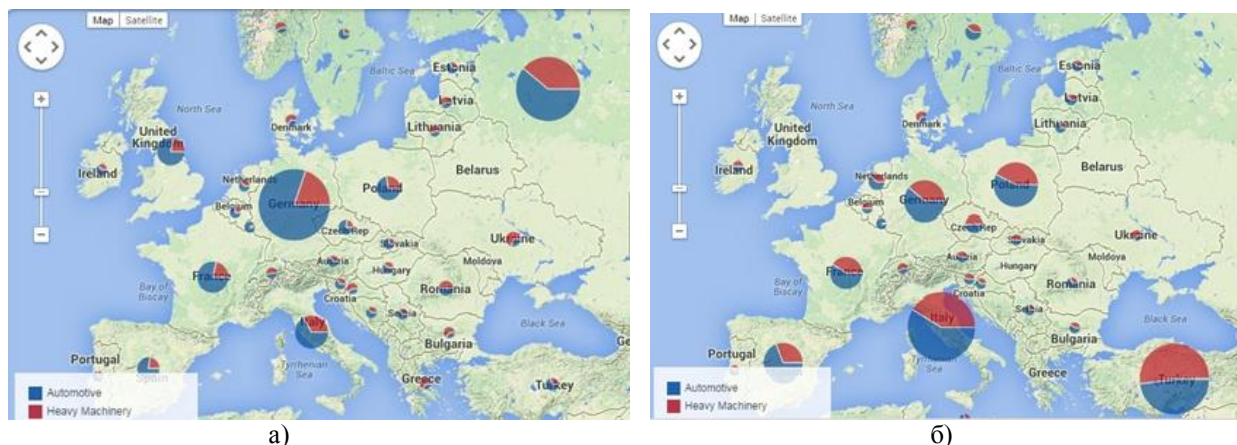

Рис. 1. Кількість зайнятих (а) та кількість підприємств (б) у кластерах автомобілебудування та важкого машинобудування в країнах ЄС

М. Портер [6] представив найбільш широко прийнятну модель промислових кластерів та першим увів в економіку поняття «кластер» у праці «Конкуренція». Широкого визнання набуло визначення кластеру М. Портера як географічна концентрація взаємопов'язаних підприємств та установ в особливій сфері діяльності [4, с. 78]. П. Кругман [7, с. 35] розглядає кластери не як фіксовані потоки товарів і послуг, а як динамічні утворення на основі створення знань, зростаючої віддачі та інновацій. Е. Бергман та Е. Фезер [8] дають таке визначення: «промисловий кластер являє собою групу підприємств та небізнесових організацій, для яких членство в групі є важливим елементом індивідуальної конкурентоспроможності кожного члена компанії».

М. Портер переглянув концепцію кластеру в новому аналізі, концентруючись на типі відносин, які існують між членами кластеру – «...Географічно близька група взаємозалежних компаній і взаємопов'язаних установ в конкретній області, пов'язаних загальними рисами і взаємодоповнюваністю...», та визначення його кордонів, які можуть «змінюватися від одного міста чи держави до країни або навіть групи сусідніх країн» [4].

За О. Солвелом [9, с. 25] кластери складаються із спільно розміщених і взаємопов'язаних галузей промисловості, уряду, наукових кіл, фінансових інститутів для співробітництва.

Поняття регіонального кластеру визначене у Доповіді європейської комісії як «концентрація взаємозалежних фірм в рамках однієї або суміжних галузей промисловості в невеликій географічній зоні» [10]. Т. Андерсон визначає регіональний або локалізований кластер як просторову агломерацію подібних і пов'язаних економічною діяльністю підприємств, що формує основу місцевого середовища, яке може сприяти перетіканню знань і стимулюванню різних форм навчання чи адаптації [10, с. 27].

На підставі ролі різних учасників кластеру і взаємодії між ними, А. Маркузен [7, с. 36–37] визначив чотири моделі кластерів.

А. Маркузен порівнює моделі сучасних кластерів з кластерною моделлю А. Маршала (рис. 2а), в якому кластер є досить однорідним, включає малі та середні підприємства, які знаходяться в прямій конкуренції або у відносинах постачальника-виробника. У цій моделі жодна з фірм не має достатнього розміру та сили, щоб безпосередньо контролювати кластер та спільний ринок.

В кластері «Ступиця та спиця» (рис. 2б) є декілька домінуючих фірм, які представляють собою ядро кластеру і знаходяться в оточенні численних дрібних фірм, які пов'язані безпосередньо з ними. Значну частину кластеру представляють фірми-постачальники сировини, зовнішніх послуг або спеціалізуються на конкретному етапі виробництва. Малі підприємства взаємодіють безпосередньо з великими і залежать від їх клієнтської стратегії. Центральні підприємства визначають відносини всередині кластеру та його динаміку. Яскраві приклади моделі кластеру «Ступиця та спиці» можна знайти в автомобільній промисловості.

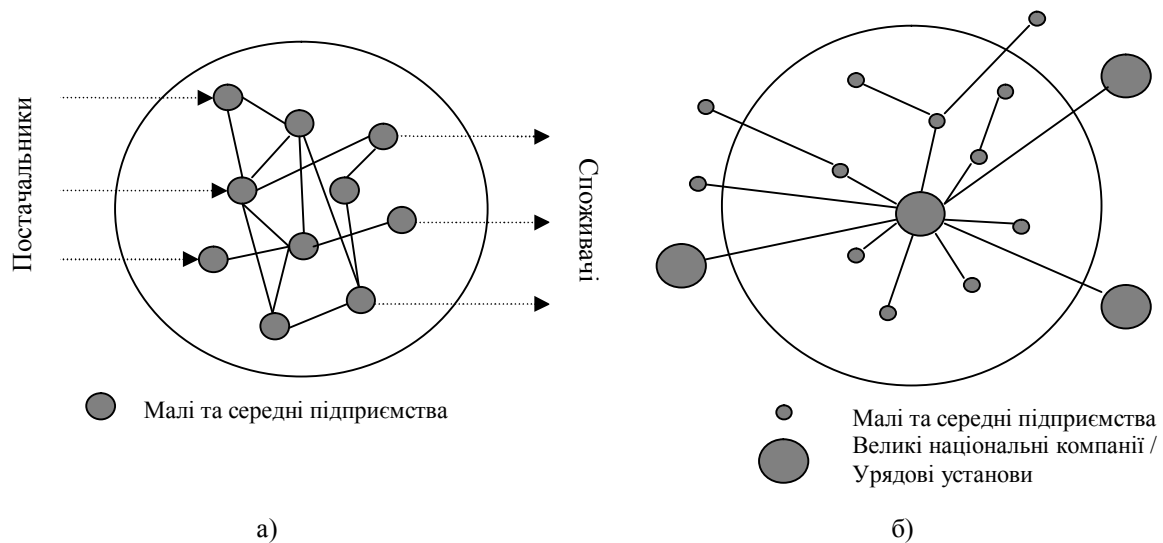

Рис. 2. Кластерна модель Маршала (Marshallian cluster model) (а) та кластерна модель «Ступиця та спиці» (Hub-and-spoke cluster model) (б)

В кластері «Сателітна платформа» (рис. 3а) група галузевих об'єктів, заснована багатьма підприємствами, знаходиться в певній географічній області для отримання вигоди від урядових установ чи зниження витрат з постачання та робочої сили. Особливою характеристикою «Сателітної платформи» є те, що там відсутні відносини між підприємствами, і вони повністю контролюються віддалено розташованою материнською компанією.

«Державно орієнтована модель» (рис. 3б) визначається навколо громадських, державних і некомерційних організацій, що домінують в регіоні та економічними відносинами між членами кластеру. Прикладом такої моделі кластеру є велика військова база в оточенні численних дрібних підприємств, що має дохід від державно-приватних контрактів.

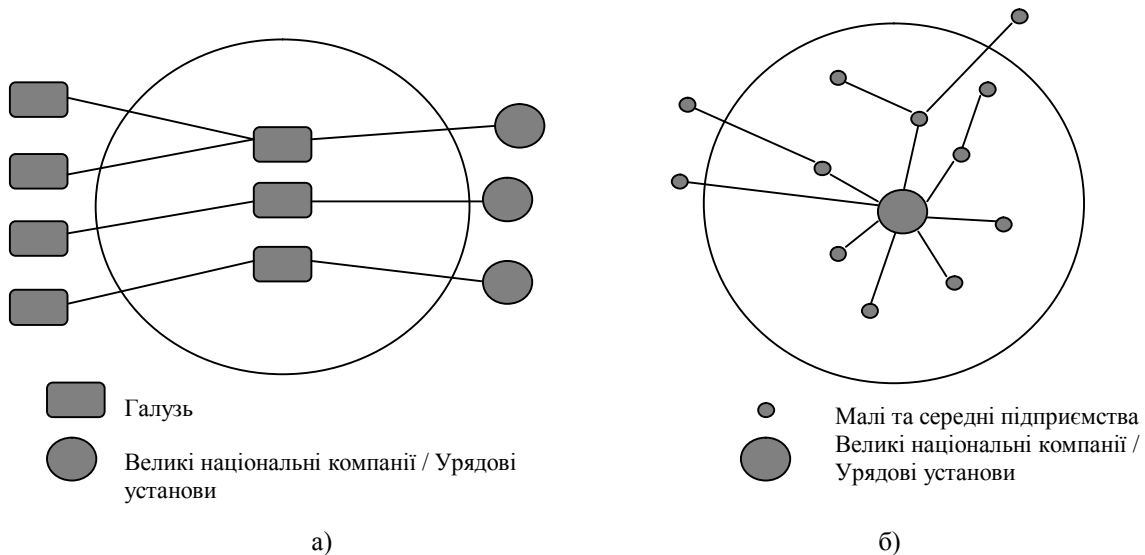

Рис. 3. Кластерна модель «Сателітна платформа» (Satellite Platform cluster model) (а) та державно орієнтована модель кластеру (State centered cluster model) (б)

Як зазначено в праці [3], роль держави у кластері є домінуючою, оскільки державне управління виступає координуючим фактором конкурентних взаємодій і зобов'язань, забезпечує реалізацію економічних інтересів учасників кластеру на вітчизняному та міжнародному ринках.

В умовах трансформаційної економіки для ефективного функціонування кластеру необхідно вибудувати системні та збалансовані відносини з усіма потенційними партнерами й учасниками кластера, а особливо з обласними та державними органами влади.

Обласна державна адміністрація може виступати одним із головних партнерів кластера, оскільки здійснює управління і моніторинг основними соціально-економічними процесами області. Основними інтересами та мотивами обласної державної адміністрації мають бути:

- залучення нових інвестицій в область;
- створення нових висококваліфікованих робочих місць;
- розширення оподаткованої бази області;
- поліпшення показників соціально-економічного розвитку області.

Основні функції обласної державної адміністрації повинні зводитися до надання організаційної та фінансової підтримки. Розробка кадрових програм повинна бути одним із головних інструментів обласних органів влади у регулюванні процесів у певній галузі, які полягають у підготовці фахівців та постачальників, що відповідають спеціалізації кластера.

Наступним напрямом політики обласних органів влади має бути розроблення спеціальних проєктів роботи з обласним середовищем. Також область може активно брати участь в організаційній роботі кластера, надаючи площі для організації різних заходів та допомагаючи їх організації (в тому числі в залученні партнерів для кластера), здійснюючи інфраструктурну підтримку учасникам і партнерам кластера.

Головною метою державних органів влади є забезпечення реалізації цілей і завдань державної політики в сфері соціально-економічного розвитку України та її областей. Підприємства кластера можуть брати участь у державних цільових програмах, виконуючи державне замовлення.

Крім цього, до ключових ролей адміністративних органів влади області у підтримці роботи кластера відносяться такі:

- сприяння ринкових зв'язків підприємств зі споживачами;
- поліпшення загального політичного середовища для сприятливої роботи підприємств кластера;
- забезпечення фінансової підтримки;
- здійснення правового забезпечення відносин учасників проєкту;
- розподіл ризиків.

Державне регулювання регіонального економічного розвитку створює умови для посилення спеціалізації регіонів, прискореного розвитку прогресивних галузей економіки, залучення іноземного капіталу в регіони тощо. Успішна реалізація програм з формування й спеціального стимулювання кластерних структур можлива винятково при наявності національної й регіональної стратегій розвитку [3].

Як свідчить досвід країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються, їх успіх у промисловій агломерації та формуванні кластерних об'єднань залежить від:

- рівня розвитку інфраструктури;
- інституційного середовища (правова система, координація дій учасників ринку і та ін.);
- державної підтримки у сфері права, податків, фінансів [12, с. 101].

Висновки. В умовах трансформаційної економіки кластерні моделі можуть виступити ефективним інструментом відродження та поступового зростання вітчизняного промислового підприємництва.

Ефективний процес кластеризації в умовах соціально-економічної трансформації може здійснюватися лише за умови активної участі держави. Саме «м'яка» діяльність уряду України при відсутності цілісної програми ринкової трансформації призвела до майже безпрецедентної на пострадянському просторі руйнації господарства.

Використовуючи широкі можливості адміністративного апарату, держава повинна мобілізувати сили промислових підприємств для їх активного включення в кластерні мережі та перетворення на сучасні системи.

Важливою умовою забезпечення використання кластерної моделі розвитку в умовах трансформаційної економіки є удосконалення державної нормативно-правової бази, однією із цілей якої є створення необхідних умов для функціонування кластера та забезпечення інвестиційного процесу, шляхом створення податкових та інвестиційних преференцій учасникам кластера.

Список використаної літератури

1. Осипов В. І. Організаційно-економічні основи реформування форм діяльності підприємств в умовах інтеграційних процесів / В. І. Осипов // Економіка і управління [Електронний ресурс]. – № 1. – 2011. – Режим доступу : http://www.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2011/1/p_8_12.pdf.
2. Горняк О. В. Закономірності формування сучасних підприємств в умовах ринкової трансформації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / О. В. Горняк : Одеський національний економічний університет. – Одеса, 2004. – 42 с.
3. Канищенко Н. Г. Кластеризація як чинник конкурентоспроможності національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Н. Г. Канищенко : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2009.
4. Porter M. Clusters and the new economics of competition / M. Porter. – Harvard Business Review (November-December). – 1998. – P. 77–90.
5. Офіційний сайт Cluster Observatory [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу : <http://www.clusterobservatory.eu/index.html#!view=regionalmapping;i=V16140;y=2011;r=NC10;rsl=0;rp=NC10;s=CC20-auto,CC20-hmch;sp=CC20-STND;p=map;ll=56.3,26.1;z=4>.
6. Porter M. On Competition / M. Porter. – Boston : Harvard Business School, 1998.
7. Voja S. Clusters models, factors and characteristics. International journal of economic practices and theories [Електронний ресурс] / С. Воја. – Vol. 1. – № 1. – 2011. – Режим доступу : <http://ijept.org/index.php/ijept/article/download/8/7>.
8. Bergman E. The webbook of regional science. West Virginia University [Електронний ресурс] / E. Bergman & E. Feser. – 1999. – Режим доступу : <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser>.
9. Sölvell Ö. Clusters – Balancing Evolutionary and Constructive Forces / Ö. Sölvell // Ivory Tower Publishers, Stockholm. The Cluster Collaboration Platform. – 2009.
10. Teras J. Regional science-based clusters. A case study of three European concentrations [Електронний ресурс] / J. Teras. – Oulun Yliopisto, OULU, 2008. – Режим доступу : <http://herkules oulu.fi/isbn9789514288890/isbn9789514288890.pdf>.
11. Коломицева О. В. Пріоритети державного регулювання структурних трансформацій в регіональних економічних системах / О. В. Коломицева // Всеукраїнський наук.-виробн. журнал. «Сталий розвиток економіки». – Вип. 1. – Тернопіль : ТІАВ. – 2011. – С. 30–35.
12. Хомяков В. І. Потенціал і розвиток підприємства / В. І. Хомяков, В. М. Белінська, О. В. Федоренко. – Київ : Кондор, 2011. – 432 с.

References

1. Osipov, V. I. (2011) Organizational-economic bases of reform forms of enterprises in the integration process. *Ekononika i upravlinnya*, 1 [Internet]. Available from : <http://www.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2011/1/p_8_12.pdf>.
2. Gornyak, O. V. (2004) Regularity of formation of modern enterprises in the market transformation economy. Odessa, 42 p.

3. Kanishchenko, N. G. (2009) Clustering as a factor of competitiveness of the national economy. Kyiv.
4. Porter, M. (1988) Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, pp. 77–90.
5. The official site of Cluster Observatory (2011) [Internet]. Available from : <<http://www.clusterobservatory.eu/index.html#!view=regionalmapping;i=V16140;y=2011;r=NC10;rsl=0;rp=NC10;s=CC20-auto,CC20-hmch;sp=CC20-STND;p=map;ll=56.3,26.1;z=4>>.
6. Porter, M. (1988) On Competition. Boston : Harvard Business School.
7. Boja, C. (2011) Clusters models, factors and characteristics. *International journal of economic practices and theories*, vol. 1, No. 1 [Internet]. Available from : <<http://ijept.org/index.php/ijept/article/download/8/7>>.
8. Bergman, E., Feser, E. (1999) The webbook of regional science. *West Virginia University* [Internet]. Available from : <<http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser>>.
9. Sölvell, Ö. (2009) Balancing Evolutionary and Constructive Forces. Ivory Tower Publishers, The Cluster Collaboration Platform.
10. Teras, J. (2008) Regional science-based clusters. A case study of three European concentrations [Internet]. Oulun Yliopisto. Available from : <<http://herkules.oulu.fi/isbn9789514288890/isbn9789514288890.pdf>>.
11. Kolomytseva, O. V. (2011) Priorities for government regulation of structural transformation in regional economic systems. *Vseukrayins'kyi nauk.-vyrobn. zhurnal. «Stalyi rozvytok ekonomiky»*, 1. Ternopil : TIAB, pp. 30–35.
12. Khomyakov, V. I., Byelins'ka, V. M., Fedorenko, O. V. (2011) Potential and Development of Enterprise. Kyiv : Kondor, 432 p.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2014.

Рецензенти: О. В. Фінагіна, д.е.н., професор, зав. кафедри економічної теорії та банківської справи ЧДТУ;
Т. М. Кришталь, д.е.н., доцент, зав. кафедри економіки та управління Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ.